

Kántor Lajos másfajta erdélyi krónikája

ITT VALAMI MÁS VAN, ERDÉLYI KRÓNIKA 1911–1959

Kántor Lajos irodalomtörténész új kötetének címében különös hangsúlyt kap a „más”, munkájának a megszokottól eltérő jellege. Indokolt e szokatlan erdélyi könyv milyenségének megmagyarázása. A kiadó a „megsokasodott – és talán meg is unt – Erdély-értelmezések”-től való eltérésre utal. A szerző a kötethez fűzött jegyzetekben a maga irodalom- és sajtótörténeti kutatásainak következtetéseire, „egy írástudói magatartás lehetséges változatainak” megismertetésére hivatkozik. Szemléletében olyan értelemben van változás, módosulás, a címben is tudatosan kiemelt „másság”, hogy a korabeli sajtóközlemények hihetetlenül gazdag tárházából szeretné másképp, pontosabban láttatni az erdélyi szellemi folyamatokat, vitákat, irodalmi jelenségeket. Az ezernyi adat, idézet, hivatkozás minden esetben fontos. Úgy foghatjuk fel ezt a sajátos szempontú irodalomtörténeti munkát, mint egy képzeletbeli perben való, minden részletre figyelő, a különböző nézőpontokat egymással szembeállító, az ítélet szempontjából sorsdöntő vallomást, tanúkihallgatást. A filológiai hűségre törekszik a szerző, ahogy erre maga is felhívja a figyelmet. S ennek érdekében nem mond le egy-egy részizagságot tartalmazó írásra hivatkozásról, az olykor túlzottan halmozott idézetek egymásutánjáról. Hisz számára mindig a teljes igazság kifejezése a fontos, az irodalomtörténeti higgadság, objektivitás követelményéhez ragaszkodik.

Irodalomtörténeti munkájának időtartamát a következőképpen osztja kisebb korszakokra a szerző: a talpraállás időszaka 1911-től 1941-ig, a vállalás korszaka 1929-től 1936-ig, a Termés időszaka 1942-től 1959-ig, a Világosság 1944-től 1948-ig. A fejezetek középpontjában részben egy-egy kiemelkedő életmű áll, így Reményik Sándoré vagy Kuncz Aladáré. Máskor egy-egy vitára figyel határozottabban, például *Babits és az irodalom lelkiismerete* című tanulmányában. A sajtótörténeti kutatásból adódóan középpontba kerül a Termés vagy a Világosság. De ez a leegyszerűsíteni akaró olvasói megközelítés csak félig igaz, mert a tanulmányokban egyszerre jelentkeznek a különböző írók, műfajok, viták, korszakok, sajtótermékek stb. Ezért tudja az olvasó is érzékelni a tanulmányíró összetett látásmódját, melyben az irodalmi folyamat teljességében szeretne bemutatni egy-egy korszakot. Így válik valósággá a bevezetőben is említett Apor Péterre hivatkozás, a múlt értékeihez való ragaszkodás. Hiszen minden embertelen korban „a régi értékek felmutatása tettnek számított, szinte az egyetlen menedéknek tűnt” – állapítja meg.

Reményik Sándor, az olykor elfeledtetett erdélyi költő művét Babits, Kosztolányi, Németh László és mások véleményével teszi határozottabban értékelhetővé. Bíráló hangon szól a Reményik-líra századfordulót idéző elemeiről, a Végvári-versek lázító hangjáról, néhány költeményének Szabolcska Mihályra emlékeztető átlagszintjéről. Majd felfigyel arra, hogyan válik Reményik Sándor lírájában meghatározóvá a környező természet, a havasi táj, az „ahogy lehet” és a „karszti sors” megfogalmazása, eljutva a katarzis egyszerűségéig, az igazmondás csúcsáig. *Játék vagy program?* címmel Kuncz Aladár folyóirat-struktúráját vizsgálja, kiindulva az Erdélyi Helikon 1931-es, Kunczot búcsúztató számából. Nézeteket, véleményeket ütköztet össze, például Tamási Áronét vagy Méliusz Józsefét. Nem felejt el, hogy tisztázni kell Gaál Gábor nekrológiának feltűnően tartózkodó hangját.

Egyszerre erdélyi, magyarországi és európai kisugárzású a *Babits és az irodalom lelkiismerete* c. tanulmány, mely az 1941-es Babits-emlékkönyvtől indul el. Tamási Áron Babits elefántcsonttoronyát őrhelynek, szellemi világitótoronynak nevezte. Szentimrei Jenő pedig *Rólad álmodott, Erdély* címmel írt az emlékkönyvbe: Babits emersoni „Kimonódó”-voltáról, halálos biztonságot szuggeráló költő-táncáról vallott. Fontos, irodalomtörténeti jelentőségű adalék egy Babits első közlés, az *Önmagamról*. („A költő úgy érezte, mintha minden szaváról számot kellene adni, túl az irodalmi fórumokon, önmaga és az egész világ előtt...”)

1930-ban jelent meg Babits *Európaiság és regionalizmus* c. írása az Erdélyi Helikonban, melyben az irodalomban pusztító pletykázás, pártharcok ellen ír. („Szomorúnak nevezi azt az irodalmat, amely az Emberiség szellemi és vallási kataklizmáiról csak a Politika gyanús alakjában vesz tudomást, a pártok és harc igényeihez leegyszerűsítve.«”) Az idézett Babits-sorokban valamilyen félelmetes előrelátás is rejtezik, hiszen a legkülönb írók is börtönnek érzik pártjukat, s hozzáteszi Babits: Dante magából csinált pártot magának, de napjainkban ki tehetné meg ezt? Újra a pártoktól független irodalomról, az erdélyi irodalom „erősítő, kincses öntudatáról”, az írástudó felelősségéről vall, kiemelve a magyar irodalom európaiságát.

Az irodalomtörténész különösen érzékeny a vitákra, az egymásnak szegeződő íróérvekre, a kor és az írók viszonyára, az írói egyéniség változataira stb. Így veszi elő a gyáva irodalom vitáját, az erdélyi esszé- és regényirodalom vizsgálatát. Időszerűnek tartja az 1929/30-as vitát, melyet Kuncz Aladár kezdeményezett az erdélyi Helikonban: „De élni kell és vállalni kell az életet abban a formában, amelyben számunkra megadatott.” Kuncz az erdélyi kérdés magaslatáról, világproblémává formálásáról ír. Tamási Áron a megtalált útról vall, Cs. Szabó László az esszé műfajának szerepéről: „Ez a fejvesztett, gyökértelen ember követi el műfaji vétkeinket is, az önéletrajzt, valamást és kéretlen számadást.” A „Vallani és vállalni” vitához Berde Máriától Gaál Gáborig sokan hozzászólnak, az írók egyéni felelősségét taglálva. A szókimondás becsülete megnőtt a regény műformáiban, állapítja meg Kántor Lajos. Kuncz Aladár *Fekete kolostor*ában kerüli a hagyományos regényes elemeket, mind jobban közeledik az esszé-szerű megoldáshoz, műfaji sajátosságokhoz. Kuncz tárgyilagossága, pontosságra törekvése, az események értelmező-elemző módszere a fontos. Tamási Áron *Czímeresek* c. regényének „végítéletét” veszi észre az irodalomtörténész, s a regény végén lévő tűz ábrázolását Móricz Zsigmond *Fáklyájának* hasonló megoldásával veti össze. Bánffy Miklós *Erdélyi története* az arisztokrácia önvallomásos bírálata, melynek hatalmas freskószerű ábrázolását Thomas Mann polgárképével hasonlítja össze. „Meggzámáltattál, és híjjával találtattál... Darabokra szaggattatol.” Kacsó Sándor *Vakvágányon* című regényének hagyományos eszközeit, Szilágyi András *Új pásztora* újfajta realizmusának (naturalizmus és expresszionizmus keverékének) megoldásait vizsgálja. S e nemzedék ars poeticájának elemeit összegzi: Tamási Áron Ábelének hűségét a „szegények és elnyomottak zászlajához”, a sokat idézett otthonra találás gondolatát („Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.”)

A kötet Vállalás c. (1929–1936) fejezetéhez tartozik Németh László útinaplója, a *Magyarok Romániában*, amelyről elfelejtett írni a magyar irodalom történetének akadémiai kiadása 1966-ban, de méltón elemzi Vekerdi László a *Németh László alkotásai és vallomásai tükrében* c. monográfiájában. A nagy vitát, felháborodást is kiváltó Németh László-útinaplót az anyaghoz „közelebb hajolva” szeretné megvizsgálni Kántor Lajos ebben a tanulmányában. Németh László a házsongárdi temetőben járva Misztótfalusi

Kis Miklós emlékéit idézi, s a kortárs erdélyi magyarok helyzetét elemzi. Kisebbségi idegbajról ír, dohogó, lojális és szervező embertípussal találkozik. Erdély köreit, örvényeit járja, s Dantéját keresi, a mindenért kiálló személyiséget. Bizonyos értelemben pesszimista. Az őt bírálók Németh László szubjektivizmusáról, elhamarkodott általánosításáról számolnak be. Gaál Gábor pedig Németh „Szabó Dezső-i” hevíleteiről, „széchenyieskedő örvényeiről” ír. A Független Újság 1936-os harmadik számában összeállítást tesz közzé a Németh László tanulmánya körüli vitából (Herczeg Ferenc, Szekfű Gyula), aztán Tamási Áron szavaira hivatkozik, majd Ligeti Ernőre („Minket három hét alatt nem érthet meg senki. Minket csak az érthet meg, aki együtt él velünk és fogékony nemcsak a »sérelemekkel« szemben, hanem a hétköznapi látásból jelentékeny eseményeivel szemben is.”). Ligeti két jelszót idéz: Tavasz Sándortól az „önösszeszedést”, Krenner Miklóstól a „mozgalom” jelszavát, s aztán kiemeli, hogy „csak mi magunk oldhatjuk meg a magunk dolgát”.

Az 1944–1948 közötti történelmi, irodalomtörténeti szakasz a Világosság című lappal kapcsolódik össze. Be kell vallanom, hogy különösen nagy érdeklődéssel olvastam a *Jékely Zoltán kolozsvári testamentuma* és a *Szívárvány és dorong* (Benedek Marcell estéjéhez) c. tanulmányokat. Ez a megközelítés részben az írókkal való személyes ismeretség, részben az olvasói felfedezés örömeiből adódik (Benedek Marcellt hallgathattam a pesti egyetemen, ahol Goethe *Faust*járól és a francia romantikus regényről tartott speciálkollégiumot). Jékely Zoltán nosztalgikusan gondolt vissza mindig szülőföldjére, Erdélyre, Nagyenyedre; édesapjára, Áprily Lajosra. Anteuzi megújulásnak nevezi Kántor a kolozsvári időszakot, a Világosságba írt munkáit; bibliografikus összeállításában meglepődve olvassuk Jékely hihetetlen termékenységet – a későbbi évekkel ellentétben. A második világháború végső napjait Jékely „holnapatlan pillanatként” éli át, fájdalmas lírai jelképeket keres, így az őszi borongást. Rengeteg publicisztikai aprómunkát végez, a Világosságot igazi szellemi műhelyének tartja. Kántor Lajos úgy érzi, hogy az 1981-es *A Bárány Vére* c. Jékely-próza-kötetbe szűkkeblűen válogattak a kolozsvári időszak írásából. Jékely Zoltán alkotói arculatát módosítja ez a kolozsvári publicisztikai-kritikai és esszéanyag: ekkor határozottabb, cselekvőbb. Írásban hajt fejét József Attila előtt („nemzedékének gúzt és nyugót nem ismerő zsenije volt”), Illyés Gyula *Egy év* c. versesfüzetét méltatja: Apollinaire látomásosságát és Vörösmarty zokogását érzi benne. S ahogy Kántor kiemeli, Jékely Zoltán Athén szellemét veszi észre Erdélyben, Szókratész, Platon és Arisztotelész „megfelelőiként” láttatja Apáczait, Bolyait, s a diákok közt Kemény Zsigmondot, Kőrösi Csoma Sándort, Mikes Kelemt. Jékely Zoltán színházi bemutatókról, irodalmi eseményekről számol be, *Másodvirágzás* c. versében a nagy Hiány jelét rajzolja meg és a figyelmeztetést: „itt már minden hiába.” A verset Benedek Marcellnek ajánlotta, akit felkeres kolozsvári otthonában 1945-ben. „Az európai csúcsonok hétmérföldes csizmával járó” író és irodalomtudóst szólaltatja meg egy házsongárdi villa kertjében a *Benedek Marcell műhelyében* c. írásában. Kisbaconba menekült a németek elől, ahol békességet és jószágot talált édesapja portáján. Most, 1945-ben Erdélynek, szűkebb pátriájának szeretné szentelni életét, mint Voltaire Candide-ja, a „műveljük kertjeinket” gondolattal, a maguk szeretett Tündérvirtéjére gondolva. Benedek Marcell előadásokat tart, folytatja hajdan erőszakkal megszakított egyetemi tanári munkáját, irodalmi vezér lesz. Közeledik a kolozsvári színházhoz, hisz a régi Thália körüli tevékenységét folytathatja. A *Bánk bán*hoz magyarázószöveget ír, átdolgozását, a *Ludas Matyit* műsorra tűzi, méltatja mártírhalált halt tanítványa, Sárközi György *Dózsját* stb. Ezerszínű érdeklődését, sokirányú tevékenységét szinte

lehetetlen néhány mondatban összefoglalni. Tudja, hogy műveltség nélkül nincs demokrácia. Szabadegyetemet tart, a magas színvonalú ismeretterjesztés híve. Benedek Marcellnek otthont jelentett a Világosság. De az irodalmi élet és politikai vonatkozásai nem hagyják nyugodtan. Gaál Gábor „korparancsokat” hirdető vezércikkeket ír, elkezdődik a Toldi-vita, Benedek Marcell Arany Jánost védi. A komor környezet, a gyanakvás légköre elűzi szeretett Erdélyéből Benedek Marcellt. Jékely és Benedek irodalmi tevékenysége Budapesten folytatódik. Igaza volt Jékelynek, aki *Másodvirágzás* c., Benedek Marcellnek ajánlott versében így fogalmazott: „Jönnek gonoszjáró napok. Kioltom / a tüzeket, elborítom szemem, / s maradék emberi mivoltom / katalépsziás álomba teszem.”

Kántor Lajos irodalomtörténeti munkája valóban egy másfajta erdélyi krónikát tár elénk. A pillanathoz kötődő publicisztikai művektől elzárkózik, ő mindenekelőtt az utókor mérlegeléséhez, a higgadt irodalomtörténeti összegzéshez gyűjtött össze rengeteg adatot. Nem felesleges az erdélyi sajtó – például a Világosság – hatalmas erdőrengetegében járnunk, ha kézen fog minket egy olyan avatott vezető, mint Kántor Lajos, aki tudja, merre vezetnek az erdőben az utak, hogyan juthatunk előbbre. Kántor Lajos erdélyi krónikája az „egyetlen menedékhez”: a múlt igazi értékeihez vezet el minket. S így válik munkája a publicisztikai pillanatnyiságon mindig túllépő irodalomtörténetté, az egymásnak szegeződő nézetek, cikkek, vélemények, alkotások teljességévé. Ezt a hagyományt, ezt az elkötelezettséget, ezt az erdélyi örökséget fogalmazza meg Jékely Zoltán 1968-ban; „Ha van nekem ilyen, vagyis saját prózanyelvem, akkor természetesen Erdélynek köszönhetem. Apám enyhén székelyes mondatlejtése – a szókincs erőltetése nélkül –, nagyanyám, anyám kolozsvári, mondókákkal sűrűn fűszerezett cívisnyelve, a vasárnapi istentiszteletek Károli-bibliás nyelvkincese, székelyföldi vagy kalotaszegi osztálytársaim jóízű, csavaros-népies tájnyelve, Alsó-Fehér megyei szolgálólányok történetei, Benedek Elek itt-sem-volt, ott-sem-volt mesevilágának nyelve...” S ezt az erdélyi nyelvet, hagyományt, múltat, értékeket kell megőrizni – a jelent s tán a jövőt is építve. (*Hétorony Könyvkiadó, 1992.*)

Lszeker Endre

Szlovákia magyar közélete

KI KICSODA KASSÁTÓL PRÁGÁIG?

Ahogy a könyvkiadók általában, a lexikonszerkesztő műhelyek is megszapordtak a rendszerváltozás óta. Az Akadémiai Kiadó végre valóban elkezdte a nagylexikon munkálatait, és készít néhány szaklexikont, így az *Új magyar irodalmi lexikont*. Mellette azonban létrejöttek különféle vállalkozások. A Petőfi Irodalmi Múzeum 1990-ben Viczián János gondozásában elkezdte Gulyás Pál írói életrajzlexikonának folytatását; Nagy Csaba munkájaként pedig *A magyar emigráns irodalom lexikonának* sorozatát. A Kassák Kiadó Ványi Ferenc 1926-ban megjelent irodalmi lexikonának hasonmása után jövőre ígéri két kötetben a huszadik századi magyar irodalom lexikonát.